

En järnåldersby i Kullaberg

Bland skånska bönder för tvåtusen år sedan

Flera uppsatser av liknande slag finns att läsa på:
www.lillaforlaget.se

Programmet sänds i Vetandets Värld, Sverige Radio P1, torsdagen den 28 oktober 2010 klockan 12.10 (repris 23.07). Programledare är Christer Wallentin, en av deltagarna i den kurs om järnåldern i Skåne som pågår vid Arkeologen i Lund.

Φ

JAG STÅR PÅ EN PLATS där människor har bott och brukat jorden i tusentals år. Den ligger på Kullahalvön i Brunnby socken, Höganäs kommun. Från min utsiktspunkt ser jag ett öppet landskap som sluttar ned mot Öresund i väster. Kullaberg ligger alldeles här bakom och efter krönet dyker Arild upp, ett samhälle vid Skälderviken.

Fram till för femton tusen år sedan var Skåne och större delen av Skandinavien täckt av is. Under de följande två, tre tusen åren blev det varmare och isen smälte. En effekt blev att havsnivån steg; forskarna räknar med att kustlinjen låg så mycket som 75 meter högre än i våra dagar.

Men landet höjdes och havet drog sig tillbaka. Det blev möjligt att livnära sig på jakt och fiske i Kullabygden. Mot slutet av stenåldern, alltså för fem, sex tusen år sedan, kommer de första bönderna. De föder upp kor, får och getter, och de röjer mark för att kunna odla på den. Därmed inte sagt att de slutar att jaga och fiska, det ger ett ovärderligt tillskott till hushållet.

Kullajorden var bördig och klimatet blev bättre och bättre. Jordbruket utvecklades. Nya gårdar byggdes och mer mark togs upp. I skogen fanns gott om bränsle och villebråd, havet var rikt på fisk. Med dessa goda förutsättningar kunde befolkningen öka.

Under de sista århundradena före Kristi födelse – nu har vi kommit fram till början av järnåldern – blev klimatet sämre och levnadsomständigheterna därmed kärvare. Dessutom började det dyka upp rövarband som tog sig in från kusten, som plundrade och brände.

I dagens program koncentrerar jag mig på den så kallade romerska järnåldern, som inträffar under de första fyra hundra åren efter Kristus. Mitt exempel är Skåne, och det ställe som jag har valt heter *Flundarp*.

I fornminnesregistret, som förs av Riksantikvarieämbetet, beskrivs platsen som en boplats med »53 anläggningar, varav 11 stolphål, 8 hårdar och 28 gropar«. Dateringen är grov: »Stenålder, bronsålder, järnålder« står det. Uppgifterna är alltså summariska, och de kommer från en undersökning som gjordes 1991. Eftersom dokumentationen är så knapphändig, kan man anta att det inte var någon djupare studie. Om en utgrävning med moderna metoder hade kommit till stånd, är det troligt att arkeologerna hade avtäckt många flera spår av människornas liv på platsen.

För mig, och det här programmet, är det ingen nackdel att det aldrig blev någon utgrävning i Flundarp den gången. Det blir spännande att tänka sig in i hur bönderna i Brunnby socken levde för nästan två tusen år sedan. Som stöd har jag resultaten från flera stora arkeologiska undersökningar i Skåne, framför allt utgrävningarna på 1990-talet i samband med att Västkustbanan skulle byggas ut till dubbelspår.

Φ

Omkring år 200 efter Kristus består Flundarp av fem gårdar. De ligger väl samlade; det är en by även om den inte är stor. Som närmaste grannar ligger två bondgårdar i Stubbarp. Halvannan kilometer söderut finns Brunnby som sedan lång tid är ett centrum för Kullahalvön. Dit kommer människor för bröllop, begravningar, skördefestivaler och andra högtider, liksom för att göra affärer.

När det är marknadsdagar i Brunnby bjuds många varor ut. Bönderna kan byta till sig boskap, verktyg, redskap, kläder, vapen, husgeråd och mycket annat som behövs i en familj. Men det finns också en hel del prydnadsföremål. Det är saker i trä, ben, sten, brons, järn, glas och keramik. I sällsynta fall kan man till och med se ett smycke i guld.

Alla järnföremål är populära på marknaden. I varje by finns det sedan länge folk som kan gjuta och smida i järn, till exempel för att göra pilspetsar, knivar och skärar. Men några smeder har blivit specialister, och när de lägger fram sina alster är många intresserade.

Det första intrycket av husen i Flundarp är att de är utkastade lite hur som helst i terrängen. Förklaringen är att de har kommit till vid olika tidpunkter, att de har byggts om och byggts till. Det fanns ingen bestämd plan, utan byn har fått växa fram. Men visst finns det också gemensamma drag.

Varje gård består av ett långhus och en eller ett par andra byggnader. Långhusen varierar i storlek; det minsta är cirka femton meter långt och det största mäter inte mindre än tjugosju meter. Taket på långhuset går långt ned, och slutar bara någon meter från marken. Det är täckt av vass och bärs upp av grova väggstolpar och en rad av bockpar. Fyra av långhuset har två ingångar, en på varje sida av huset. Öpp-

ningarna är placerade mitt på huset. Det största huset har ytterligare två ingångar. Alla husen har ett stort hål för ventilation högst upp på varje gavel. Där drar röken från eldstaden ut.

Gårdarna är omgärdade av stängsel som visar var gränserna går. Några stängsel består av utlagda stensträngar, andra av trästaket. Storgården har en palissad som ger skydd mot sydväst och norr. Den är byggd av grova störrar, nedgrävda i marken. Till denna gård hör flera uthus. Dessa byggnader har sina bestämda ändamål. Ett används som kokhus, ett annat slakthus och ett tredje som redskapsförård.

Under äldre tider – alltså på bronsåldern – gick böndernas djur för det mesta ute året om, men nu är det vanligt att ha dem inomhus under vintermånaderna. I varje långhus finns det en fähusdel i den ena änden; där har kor och hästar sina båsar. Med den nya ordningen är det smidigare att mjölka korna och all gödsel kan tas till vara. Djuren får ett skydd mot både kyla, rovdjur och tjuvar.

På våren släpps kreaturen på fäladen. Det är en gemensam betesmark som börjar vid Kullabergs västspets i norr. Den sträcker sig flera mil söderut längs Öresund och når ett gott stycke inåt land. För byns barn och ungdomar är det en viktig syssla att vaka över djuren på fäladen.

Bönderna i Flundarp har lagt ned mycket arbete på att röja mark för odling. Det har blivit ett lapptäcke av större och mindre åkrar. Runt åkrarna har vallar bildats av den jord som skjuts ut mot kanterna när marken ärjas. I vallarna finns också mycket sten från åkrarna.

Det är många små åkerlappar som tillsammans täcker uppskattningsvis tjugo tunnland. Inte mer än en tredjedel av åkrarna ser ut att ha använts under det senaste året, medan resten verkar ligga i träda. Ett genomtänkt växelbruk är nödvändigt för att inte jorden ska utarmas.

Bönderna väljer ut vilka åkrar som ska användas under året och plöjer upp dem. De vänder jorden med årder, ett slags plog som dras av en oxe. Årdern är fästad i dragdjuret med ett seldon av läder och trä; inte alls olik vad vi känner igen från vår egen tid. Alla gödslar sina åkrar för att skörden ska bli bättre.

Vad odlar då bönderna på sina åkrar i Flundarp omkring år 200 efter Kristus? Framför allt är det korn, och inte vilket korn som helst. Det är det sexradiga skalkornet som dominerar. Detta sädeslag har ett kraftigt strå som gör det lämpligt att skära lågt med de kortliar av järn som har visat sig effektivare än de gamla, mindre skärorna.

Kornet är alltså den viktigaste grödan, men några Flundarpsbönder släpper inte de gamla vetesorterna, till exempel emmer och dinkel. Årtor, bönor, lin och dådra odlas också.

En tillfällig besökare i Flundarp en dag på höstkanten möts av en livlig bild. Det är mycket folk överallt. Män och kvinnor är igång med allehanda sysslor runt husen och på de närmaste åkrarna. Barnen växlar mellan lek och arbete. Höns, grisar, katter, hundar, får och getter överallt. Många ljud och ständig rörelse.

Den som stannar i byn under en längre tid upptäcker att det under den kaotiska ytan finns ett mönster. Oskrivna lagar styr vardagen för byns invånare.

Människorna i de fem gårdarna har goda relationer och hjälper varandra. Men makt, rikedom och inflytande är inte jämnt fördelat; även här finns det en slags hierarki. Familjen som bor i det största långhuset har en särställning i byn sedan generationer.

Flera av släktens medlemmar har utmärkt sig när det gäller att bryta ny mark och att pröva nya metoder i jordbruket. Några har varit skickliga smeder och båtbyggare. Det påstås till och med att en man i släkten var en framstående krigare, och att denne ska ha deltagit som hjälpsoldat i den romerska hären i slaget vid Teutoburger Wald år 9 efter Kristus. Men om det stämmer, vill jag låta vara osagt.

Även när det kommer till de stora skiftena i livet – alltså födelse, bröllop och begravning – följer byborna de ritualer som har utvecklats under lång tid. Men förändringar sker, även om de är utsträckta över flera hundra år. Ett exempel på detta är begravningarna. Enligt traditionen bränns alla döda. När en vuxen man eller kvinna ur en av de ledande familjerna dör placeras askan i anslutning till Trullshög i den gamla gravlunden i Brunnby. Under senare tid har emellertid invånarna påverkats av nya synsätt och börjat begrava sina döda direkt i jorden.

Φ

Kära lyssnare, när jag har berättat om livet i Flundarp under den romerska järnåldern har jag hållit mig till vad man i dag vet om livet på den tiden. Men det återstår många frågor. Vilket språk talade människorna? Hur upplevde de vardagen? Var tillvaron mest slit och elände eller ganska behaglig? Höll bönderna slavar? Förekom människooffer?

Eftersom det saknas skriftliga källor från den här tiden, måste forskarna lämna säker mark och fylla ut bilden av järnåldern med antaganden och gissningar. I ett andra program kommer vi att träffa två forskare som har vågat sticka ut hakan.

För er som vill veta mer – gå till www.sr.se och klicka er fram till Vetandets Värld och vidare till det här programmet. Där finns det en lista på böcker som inbjuder till vidare studier.

Lästips

Andrén, Anders & Carelli, Peter (red.): *Odens öga – mellan människor och makter i det förkristna Norden*, Dunkers Kulturhus, Helsingborg 2006.

Artursson, Magnus: Storgårdar och bebyggelse i Skåne och på Själland, perioden 500 f.Kr.–150 e.Kr., i Carlie, Anne (red.): *Öresund – barriär eller bro? – kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnåldern*, Makadam i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, Göteborg 2008, s. 33–80.

Björk, Tony: *Skäran på bålet – om den äldre järnålderns gravar i Skåne*, Lunds universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Rapport nummer 92, Lund 2005.

Larsson, Lars (red.): *Kommunikation i tid och rum*, Lunds universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Rapport nummer 82, Lund 2001.

Mohrén, Erik: Kulla fälad före »Kulla fälad«, i *Kullabygd årgång LIV – Kullens hembygdsförenings årsskrift 1981*, Helsingborg 1981, s. 97–110.

Riksantikvarieämbetet, Fornminnessök, www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/serach.html; RAÄ-nummer Brunnby 302:1.

Tidernas landskap – En resa genom årtusenden i fornminnesrika nordvästra Skåne, Föreningen kultur i NV-Skåne, Helsingborg 1997.

Welinder, Stig; Pedersen, Ellen Anne & Widgren, Mats: *Det svenska jordbrukets historia – jordbrukets första femtusen år*, Natur och Kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagerberg, Stockholm 1998.